

ÜÇÜNCÜ HALİFE OSMAN'A YÖNELTİLEN BAZI ELEŞTİRİLERE BÂKILLÂNÎ'NİN CEVAPLARI

Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Raşid Halifelerin üçüncüsü Osman b. Affân'ın öldürülmesinin haklı olup olmadığı hususunda belli başlı mezhebî akımlar arasında görüş farklılıkları mevcuttur. Örneğin Ehl-i Sünnet âlimleri, Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü savunur. Hariciler ve Şiiler ise onu, öldürülmeyi hak eden ve doğru yoldan sapmış biri olarak görür. Osman hakkında, muhalifler tarafından ileri sürülmüş birçok itham ve karalama mevcuttur. Bazı müellifler, kitaplarında bu eleştirilere çeşitli cevaplar vermişlerdir. Eş'arilerin önemli kelimcülerinden biri olan Bâküllânî de Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil adlı kitabında Osman'a yöneltilen eleştirilerin bir kısmını ele almıştır. Bâküllânî, eleştirileri incelerken önce reddeden, daha sonra da eleştirilen fiillerin vuku bulmuş olabileceği ihtimalini dikkate alarak onları tevîl edip Osman'ı haklı çıkaran bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Bâküllânî, Osman, Ehl-i Sünnet

ABSTRACT

The Answer of Baqillani to some Criticisms Levelled against the Third Caliph Uthman

There are disputes among the main Islamic sects concerning whether the murder of Uthman ibn al-Affan, the third of the Rightly Guided Caliphs, was rightful or not. The scholars of Ahl al-Sunnah, for example, argue that Uthman was murdered as oppressed. The Kharijites and Shiites, on the other hand, consider him as a man who deserved to be killed and who derived from the true path. There are many indictments and defamations put forward by his opponents against him. Some authors in their books answered these accusations in various ways. Baqillani, an eminent Ash'ari theologian, also dealt with some of these criticisms to Uthman in his book, Tamhid al-Awail wa Talkhis al-Dalail. In examining these criticisms, Baqillani first rejects them, and then adopts a manner in which he tries to justify Uthman, considering the possibility that all alleged-doings really took place.

Key Words: Baqillani, Uthman, Ahl al-Sunnah

Osman'ın, Basra, Kûfe ve Mısır'dan gelen bir grup asi tarafından, bir süre evinde muhasara edildikten sonra öldürülmesi, etkisi uzun zaman devam eden önemli hadiselerden birisidir. Olayın meydana geldiği günlerden başlayan ve sonraki dönemlerde de devam eden birçok tartışma yapılmıştır. Osman'a karşı

isyan edenlerin ve onu öldürenlerin haklı olduklarını savunanlar, icraatlarından hareketle bazı iddialar ileri sürmüşlerdir. Bu ithamların bir kısmının onun iktidar döneminde ortaya çıkıp geliştiğini kabul etmememiz için bir neden olduğunu düşünmüyoruz. Bununla birlikte, Osman'a yöneltilen ithamların önemli bir kısmının onun vefatından sonraki yıllarda, öldürülmesinin yankılarının canlı olarak devam ettiği bir süreçte ortaya çıkıp geliştiği, ayrıca meselenin Osman'ın hilafetinin meşruiyeti ve fazilet tartışmalarıyla da ilgisi olduğu muhakkaktır. Bazı ithamların Osman'ın halifeliğinden önceki hâdiseler hakkında olması, bu görüşümüze teyit etmektedir. Osman'ın karalanması amaçlandığı için kendisine karşı malzeme olarak kullanılabilir her olay değerlendirilmiştir.

Osman'ın öldürülmesini haklı görenler, onu zalim ve yoldan çıkmış bir yönetici olarak göstermeye gayret etmişler; buna karşı olanlar ise ileri sürülen iddiaların büyük çoğunluğunun yalan olduğunu, bazı uygulamalarının ise haklı gerekçelere dayandığını açıklamaya çalışmışlardır. Osman'a yönelik eleştiriler ve bu eleştirilere verilen cevaplar, birçok kaynakta yer almaktadır.¹ Hatta bazı rivayetlere bakılırsa eleştiriler, bizzat Osman'a karşı yapılmış; o da bunları tek tek cevaplandırmıştır.² Müelliflerin, kitaplarında yer verdikleri ve üzerinde durdukları eleştirilerde farklılıkların yanı sıra benzerlikler de vardır. Bu eleştirilerin karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, ilginç sonuçlar ortaya koyabilir. Mezheplerin ve müelliflerin görüşleri arasında yapılacak mukayeseli ve kapsamlı çalışmalarla, Osman'a yöneltilen ithamların tarihsel yansımalarını daha iyi anlayabileceğiz. Osman hakkında ileri sürülen ve onu savunanlarca reddedilen eleştirilerin mahiyeti, ele alınış şekli, ortaya çıktığı zaman ve mekân, bu eleştirilerin haklı olup olmamasından daha önemli olup bizim için ufuk açıcı değerlendirmelere imkan verebilir.

Bu kısa makalede, savunmacı yaklaşıma örnek olarak Eş'arîlerin önemli âlimlerinden biri olan Bâkîllânî'nin (403/1013) *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*³ adlı kitabında yer verdiği eleştiriler ve bu eleştirilere karşı ortaya koyduğu cevaplar üzerinde durmaya çalışacağız. Bâkîllânî, söz konusu eleştirilerin kimler tarafından yapıldığını ve cevap verirken hangi kaynaklara dayandığını belirtmemektedir; ancak eleştirilerin, ehl-i sünnet dışında kalan mezheplerin, özellikle de Şia'nın iddiaları olduğunu, onun cevaplarının ve savunduğu görüşlerin ise ehl-i sünnetin genel anlayışını yansıttığını rahatlıkla söylemek mümkündür.

Bâkîllânî, IV. asırda yaşamış önemli bir Eş'arî kelamcısı ve Malîkî fakihidir. Ukbera ve Bağdat'ta kadılık ve Sağr'da başkadılık yaptı. Büveyhî hükümdarı Adududdevle (372/983) tarafından, Bizanslılarla esir değişimi ve başka konular-

¹ Örnek olarak bk. en-Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed (508/1114), *Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn 'alâ Tarîkati'l-Imâm Ebî Mansûr el-Mâturîdî*, Thk.: Claude Selâme, Dimaşk 1993, II, 873-876; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (543/1148), *el-'Avâsım mine'l-Kavâsım*, Thk.: Muhibbuddin el-Hafîb, Mahmûd Mehdî el-İstanbûlî, 2. Basım, Dâru'l-Cil, Beyrut 1407, s. 76-150 [*Mektebetu't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye* 3.0]; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Ma'ârif, Beyrut (t.y.), V, 199-203 [*Mektebetu't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye* 3.0]; Muhibbu't-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira fi Menâkibi'l-'Aşere*, I, 231-241 [*el-Mektebetu's-Şâmîle, el-İsdâru'l-sânî*].

² Bk. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk)*, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. Basım, Kahire 1969, IV, 346-348.

³ el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyîb (403/1013) *Kitâbu Temhîdi'l-Evâil ve Telhîsi'd-Delâil*, Thk.: İmâduddin Ahmed Haydar, 3. Basım, Beyrut 1414/1993, s. 530-543.

da görüşmeler yapmak üzere görevlendirilen heyetin başkanı olarak İstanbul'a gitti. Adududdevle'nin ölümünden sonra Bağdat'a yerleşerek ölümüne kadar Mansur camiinde müderrislik yaptı. 23 Zilkâde 403'te (5 Haziran 1013) Bağdat'ta öldü. Döneminin önemli âlimlerinden biri olan Bâkîllânî'ye asrının müceddidi, ehl-i sünnetin keskin kılıcı ve Sünnî akidenin önderi gibi unvanlar verilmiştir. Eş'arîliğin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Kaynaklarda zikredilen kelâm, dinler tarihi, tefsir, fıkıh ve usûl-i fıkha dair eserlerinin sayısı 55 civarındadır. *Temhîd*, çok önemli bir kelâm kitabı olup müellif tarafından Adududdevle'ye ithaf edilmiştir.⁴ Şîî bir hükümdarın emrinde çalışması ve ona ithaf ettiği bir kitapta Şia'ya muhalif görüşler savunması, kanaatimizce hoşgörü, ilmî olgunluk ve cesaret göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

* * *

Bâkîllânî, Osman hakkında ileri sürülen belli başlı ithamları ele alıp bunlara cevap vermeye çalışmıştır. Eleştirileri, Bâkîllânî'nin tercih ettiği sıralamaya uygun olarak ele almamız yerinde olacaktır.

1. Ammâr b. Yâsir'i dövdürmesi⁵

Müellifimizin ele aldığı, Osman hakkında ileri sürülen ilk iddia, Ammâr b. Yâsir'i bağırsaklarını yırtacak derecede dövdürmesidir. Bâkîllânî, önce bu iddianın insanların birçoğu nazarında batıl olduğunu söyledikten sonra, Ammâr'ın dövülme sebebi hakkındaki bir rivayete yer verir. Buna göre Ammâr, Osman'ı eleştirenlere, "Osman'dan şikâyetçi olduğunuz hususları yazarak bana verin ki bu yazıyla yanına gidip onu bilgilendireyim." dedi. Bunun üzerine şikâyet konusu olan şeyler yazılarak Ammâr'a verildi. O da Osman'a giderek kendisine karşı kaba konuştu; ona iftira etti ve Allah'ın otoritesini hafife aldı. Oysa bu şekilde davranmaya hakkı yoktu. Osman'la bu şekilde konuşmak ne ona, ne de bir başkasına helaldir. Ayrıca Ammâr'ın, "Osman kâfirdir." sözünü sarf ettiği, onun öldürülmesinden sonra, "Osman'ı öldürdüğümüz gün kâfir olarak öldürdük." dediği de rivayet edilir. Hatta bir defasında Hasan b. Ali ile bu hususta tartışırken ve Hasan onun iddialarını reddederken, Ali ona, "Ey Ammâr, Osman'ın inandığı Rabbi inkâr eder misin?" diye sordu; Ammâr, "Hayır!" dedi. Bunun üzerine Hasan, onunla tartışmayı bıraktı. Bâkîllânî'ye göre Ammâr'ın söyledikleri ve tutumu, büyük bir aşırılıktır. Bunlardan daha aşağı şeyler söyleyen kimse bile imam tarafından tedip edilmeyi hak eder. Belki de, "Osman'ı hal ettim; ben ondan uzağım!" sözünü çok söylemesinden dolayı Osman, Ammâr'ı azarlayıp tedip etmiş; ancak tedibi bağırsaklarını yırtmaya kadar vardırırmıştır.

Bâkîllânî, Ammâr'ın dövülmesi ve yaralanmasından dolayı Osman'ın sorumlu tutulamayacağını ilginç bir yaklaşımla ortaya koyar: Eğer imamın tedibi kişinin telefine neden olursa imam, bundan dolayı günahkâr olmaz ve hal edilmeyi hak etmez. Dövmesi batıl da olsa, isabetli de olsa bu, haddi aşmaktan ve aşırılıktan alıkoymak, tedip etmek ve engellemek içindir. Bunda Osman'ın yaptığı doğru, Ammâr'ın yaptığı ise yanlıştır.

— — —

⁴ Bk. Şerafeddin Gölcük, "Bâkîllânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV, 531-535.

⁵ *Temhîd*, s. 530-531.

2. Abdullah b. Mes'ûd'u dövürmesi⁶

Bâkîllânî, Osman'ın Abdullah b. Mes'ûd'u dövmesi, atıyyesini vermemesi ve Abdullah'ın ondan nefret ettiği iddiasının, -Ammâr'ın dövülmesi eleştirisine verdiği cevapta olduğu gibi- önce batıl olduğunu söyler; ancak söylenenler doğruysa bu, -sahih bir vecihle adaleti ve imanı sabit olan Osman'ın-, kendisi gibi birisine Mushafı vermeyi reddetmesi nedeniyle Abdullah b. Mes'ûd'u ve diğer Sahâbeyi tedip etmeyi ve bu şekilde davranmaktan alıkoymayı amaçladığı bir davranıştır.

Bâkîllânî, Osman'ın tek bir resmî Mushaf nüshası oluşturmasının öneminin ve bunun için gösterdiği gayretin farkında olmasına rağmen Abdullah b. Mes'ûd'un bunu engellemeye hakkı olmadığını ifade etmektedir. Abdullah'ın elindeki mushafı ona vermesi ve muvafakat etmesi gerekirdi. Bundan imtina etmesi halinde dövme suretiyle onu korkutmak, -bu şekilde ictihad etmişse- imam için caiz olur. Dövme neticesinde kişinin bir kaburga kemiğinin kırılması, bir uzvunun işlevsiz kalması ya da görme yeteneğini kaybetmesi halinde imam, bundan dolayı günahkâr ve sorumlu değildir; zira Osman, sadece onu tedip etmeyi ve baskı yapmayı amaçlamıştır. İmamın yaptığı şeyin zahiri, adalet olup onu tedip etmesi caizdir.

Abdullah'ın atıyyeyi almayı reddettiğine dair söylenenlere cevap veren Bâkîllânî, ilginç değerlendirmelerde bulunur. Ona göre Abdullah'ın, bir ara atıyye almaya kendisinden daha çok hak sahibi olanların bulunduğunu, ona ihtiyacı olmadığını düşünmüş olabileceğini ya da atıyyede, onu almasını engelleyecek bir şüphe bulunduğuna inanmış olabileceğini, ancak masum olmadığı için bu inanışında yanılma da onu hatalı görmenin caiz olmadığını söylemektedir. Bunların dışında Abdullah'ın kendisine verilen atıyyeyi az bulmuş olabileceğini söyleyen Bâkîllânî, atıyye miktarını belirleme yetkisinin imama ait bir hak olduğunu, başkasının bu konuda fetva verme yetkisinin bulunmadığını, kişinin hoşuna gitmediğinde atıyyeyi reddetme hakkının olmadığını ifade eder. Bir başka sebep ise İbn Mes'ûd'un, atıyyeyi Osman'ın fışkını gerektiren bir sebebe dayanarak almamış olabileceğidir. Buna bakılır; eğer geri çevirme dışında bir amacı yoksa o zaman durumu daha önce söylediklerimize hamledilir. Aynı şekilde Osman'ın onu dövmesi, Abdullah'ın işini layık olana hamletmektir.

Bâkîllânî, Osman'ın Abdullah'a yıllarca atıyye vermediği iddiasının sabit olmadığını belirttikten sonra bunun gerçekleşmiş olması halinde Abdullah'ın atıyyeyi almayı uygun görmemiş olabileceğini ya da Osman'ın atıyyeyi Abdullah'tan daha çok hak sahibi bir başkasına vermiş olabileceğini ifade eder. Arkasından Osman'ın ictihadı neticesinde böyle bir karar vermiş olması halinde isabet ettiğini söylemeyi ihmal etmez. Sonunda yaptığı değerlendirme de açıklamaları kadar ilginçtir: Buna benzer iddialar, âhâd haberlerle ispat edilemeyeceği gibi imamları ve ümmetin faziletlilerini yermeye de vesile kılınmaz.

3. Kur'an'ı bir araya getirip diğer Mushafı yaktırması⁷

Osman hakkında, eleştiri konusu yapılan şey, daha çok Osman'ın resmî bir nüsha oluşturup, bunu eyalet merkezlerine göndermesi ve Ashâbtan ellerinde bulunan özel nüshaları imha etmelerini istemesidir. Bu gelişme, Abdullah b.

⁶ *Temhîd*, s. 531-532.

⁷ *Temhîd*, s. 533-534.

Mes'ûd'la Osman'ın arasının bozulmasının en önemli sebeplerinden biridir. Bâkîllânî, Osman'a yönelik eleştiriyi, Kur'an'ın bir araya getirildiği şeklinde olduğunu belirterek ele alır. Bu durumda ithamın tarihî gerçeklikten yoksun olduğu ortaya çıkar.

Bâkîllânî, bu iddianın büyük bir cehalet olduğunu söyleyerek eleştirisine başlar. Zira bunun Osman'ın faziletli icraatlarından biri olduğunu, bununla kurrâ arasında ortaya çıkan ihtilafları giderdiğini ve birbirlerine düşmanlık yapmalarını, mühlitlerle hainlerin İslâm'a saldırmaya yol bulmalarını engellediğini söyler.

Osman'ın Kur'an'ı bir araya getirdiği iddiasını ele alan Bâkîllânî, bunun bâtıl bir iddia olduğunu ifade eder. Zira Kur'an, Resûlullah (s), Ebû Bekr ve Ömer dönemlerinde çeşitli malzemelerin üzerine yazılarak bir araya getirilmiş; Ashâb, Osman'ın bir araya getirdiği şekilde Kur'an'ı cem etmeye ihtiyaç duymamıştı. Zira onların zamanında Osman'ın döneminde olduğu gibi kurrâ arasında ihtilaflar ortaya çıkmamıştı.

Kur'an'ın bir araya getirilmesinin masiyet ve bidat olduğu görüşünü ele alan Bâkîllânî, bunun cehalet olduğunu vurgular; zira masiyet, işleyenin işlemesi ya saklanan fiildir. Kitap, sünnet, icma ve akli delillerde Kur'an'ın cem edilmesinden sakındıran ve cem edene isyan etmeyi gerektiren herhangi bir dayanak yoktur. Bu da onların zannettiklerini geçersiz kılar.

Osman'ın Mushafı yaktığına dair ileri sürdüklerine gelince Bâkîllânî, bunun gerçekleşmiş, akıllarımızın bilmekle yükümlü olduğu şeylerden olmadığını söyler. Ardından bunun gerçekleşmiş olması halinde, okunması uygun olmayan şeyleri ihtiva eden ya da nazmın bozularak anlamın değişmesi nedeniyle Kur'an olmaktan çıkmış Mushafı yaktığına hamledilmesi gerekir. Osman'ın âlim bir imam olduğunu, Hz. Peygamber'e inatla karşı çıkan ve Kur'an'ı yeren bir insan olmadığını belirttikten sonra, yaktığının yakılması gereken şeyler olduğunu ifade eder. Bu sebeple Ashâbtan herhangi birisinin ona, yakılması helal olmayan Mushafı yakarak Allah'a isyan ettiğini ve dini küçümsediğini söylediği rivayet edilmemiştir.

4. Bazı yerlerin kullanımını halka kapatması⁸

Osman'a yöneltilen ithamlardan biri, bazı meralarda halkın hayvanlarını otlatmalarına izin vermemesidir. Bâkîllânî, bu hususta Osman aleyhinde bir delil olmadığını söyler. Zira zekât develeri ve hayvanları artmış; öte yandan zekât hayvanlarının çobanları ile muhafızlar arasında husumet ortaya çıkmış; bazı sürü sahipleri öldürülmüştü. Bu sebeple Osman, bazı yerleri koruma altına aldı. Ondan önce de Ebû Bekr ve Ömer, bazı yerleri koruma altına almış olmalarına rağmen bu sebepten dolayı eleştirilmemişlerdi.

5. Ebû Zer el-Ğifârî'yi Rebeze'ye sürmesi⁹

Ebû Zer el-Ğifârî'nin Medine'den Rebeze'ye sürgün edilmesi, Osman'a yöneltilen ithamlardan biridir. Ebû Zer'in ilk Müslümanlardan olması, İslâm için yaptığı fedakârlıklar ve yaşadığı sade hayat, onun maruz kaldığı muamelenin Osman'a karşı en önemli eleştiri konusu yapılmasına neden olmaktadır.

⁸ *Temhîd*, s. 534.

⁹ *Temhîd*, s. 534-535.

Bâkılânî, Ebû Zer'in Rebeze'ye sürüldüğü iddiasını batıl olarak değerlendirilmektedir. Zira Osman, onu gideceği yer hususunda muhayyer bıraktığında Ebû Zer, Rebeze'ye gitmek isteyerek Medine'de kalmayı uygun görmemişti. Osman'ın onu Medine'den uzaklaştırdığı doğru olsa bile bundan dolayı günahkâr değildir. Bu durumda icraatının, -onun zulüm ve haksızlığına dair bir delil ortaya konmadığı sürece- adalet ve doğruluğa hamledilmesi gerekir.

İnsanlar, Ebu Zer'in Osman'ı ve valilerini yediğini, malı kendilerine ayırdıklarını, yüksek binalar inşa ettiklerini ve gemilere bindiklerini söylediğini zikrederler. Ona göre bunlar, kabul edilemez davranışlardı. O, dünya zevklerinden uzak duruyor; ahireti tercih ediyor; dünya süsünden yararlanmanın haram olduğunu düşünüyordu. Oysa doğru, zannettiği gibi değildir. Şam'da insanları Osman'a karşı kıskırttığı, görevlilerinin yanına gittiğinde, "(Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki:) İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yıkmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın."¹⁰ ayetini okuyarak onları yediği, ağır sözler sarf ederek ileri gittiği zikredilir. Oysa buna hakkı yoktu. Bunlardan dolayı Osman ona, "Ya fitnenin yayılmasına neden olan şeyler söylemekten vazgeçip burada kalırsın ya da söylediklerinin duyulmayacağı ve yaptıklarına karşı çıkılmayacağı bir yere giderek uzaklaşsın." dedi. Bunun üzerine kendisi Rebeze'ye gitmeyi tercih etti.

6. Amcası el-Hakem'in sürgün cezasını kaldırması¹¹

Osman'ın, amcası el-Hakem b. Ebi'l-Âs'ın (31/651) sürgün cezasını kaldırması, daha sonraları eleştiri konusu yapılmıştır. el-Hakem, Hz. Peygamber tarafından Tâif'e sürülmüş; Osman'ın Hz. Peygamber, Ebû Bekr ve Ömer dönemlerinde onun affedilmesini sağlama teşebbüsleri sonuçsuz kalmış; nihayet halife olmasıyla birlikte sürgün cezası kaldırılmıştır.¹²

Bâkılânî, Osman'ın amcası el-Hakem'in cezasının kaldırıldığına dair söylemenleri batıl olarak değerlendirmektedir. Zira insanların çoğu böyle bir şeyin gerçekleştiğini inkâr etmekte ve el-Hakem'in Hz. Peygamber'in izniyle gittiğini, kör olup yaşlandığını, bu sebeple Resûlullah'tan (s) ailesinin yanına gitmek için izin istediğini Resûlullah'ın (s) da ona izin verdiğini söylemektedirler. Öte yandan insanlar neden kovulduğunu da bilmiyorlar. Bazıları, onun Hz. Peygamber'in yürüyüşünü taklit ettiği için kovulduğunu, bazıları ise Resûlullah'ı safların arkasında taklit ettiğini söylerler. Bütün bunlar, yalandır. Yine bir başka tarikte, Osman'ın Ebû Bekr ve Ömer'e, "Resûlullah'tan (s) geri gelmesi için izin istedim; o da izin verdi." dediği, ondan söyledikleri için bir başkasının şahitlik yapmasını istedikleri, ancak şahit getiremediği, halife olduğunda Resûlullah'ın (s) ona emrettiğini icra ettiği rivayet edilir. Bu, yöneticinin onunla amel etmesi ve ilmiyle karar vermesi caiz olmayan hükümlerden değildir.

¹⁰ Tevbe 9/35.

¹¹ Temhid, s. 535-536.

¹² Bk. Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l-Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XV, 175-176. İşlediği suçta bakılarak el-Hakem'in ömür boyu sürgünde bırakılması gerektiğini savunmak pek doğru olmasa gerektir. Öte yandan Hz. Peygamber'in verdiği cezanın kaldırılmaz bir ceza olduğunun düşünülmesi ve Osman'ın kararının Hz. Peygamber'in sünnetinden sapma olarak değerlendirilmesi, kanaatimizce hâdisenin siyasallaştırılmasından kaynaklanmaktadır.

7. Mina'da Namazı tam kılması¹³

Hac sırasında namazı seferî olarak kılması gerekirken mukim kişiler gibi namazı tam kılması, Osman'a yöneltilen eleştirilerden biridir. Bâkîllânî, Mina'da kılınan namazın seferî namazı olduğunu, bu namazın tam olarak da kısaltılarak da kılınabileceğini söyleyerek söz konusu eleştiriyi reddeder. Hz. Peygamber de seferde namazı bazen tam kılar; bazen kısaltırdı. Âişe ve başka bazı Sahâbîler de bu namazı özellikle tam kılıyorlardı. Hiç kimse bunu eleştirmemiş ve günah saymamıştır. Öte yandan Osman, bu uygulamasında iki delile dayanmıştır. Birincisi, "Ailem Mekke'de olduğu için mukim oldum ve seferî hükmünden çıktım." demiştir. İkincisi, "Arapların, memleketlerine giderek namazı iki rekât kıldıklarını ve 'Namaz kısaltıldı.' dediklerini duydum. Bu sebeple şüpheye düşmelerinden korktum." demiştir.

8. Hürmüzan'a karşılık Ubeydullah b. Ömer'i kısas etmemesi¹⁴

Ömer b. el-Hattâb'ın Ebû Musa el-Eş'arî'nin mukateb kölesi Ebû Lu'lu'e tarafından yaralanmasından sonra oğlu Ubeydullah, onunla işbirliği içinde oldukları kanaatiyle Hürmüzân'ı¹⁵ ve bir zimmî olan Cufeyne'yi öldürdü.¹⁶ Hürmüzân, Müslüman olduğu için Ubeydullah'ın cezalandırılması meselesi, halife olur olmaz Osman'ın karşılaştığı bir problemdi. Osman, Ubeydullah'ı kısas etmeyi reddederek onu bağışladı.¹⁷

Bâkîllânî, Ubeydullah'ın Hürmüzân'a karşı kısas edilmemesine yönelik eleştirileri batıl görmektedir. Zira Osman bunu, ancak danışmak suretiyle ümmetin ve çoğunluğun görüşüne başvurarak yapmıştır. Hâdis meydana geldikten sonra ona, "Dün babası öldürüldü. Bugün de kendisi öldürülürse küfür ve İslâm memleketlerinde bu mesele konuşulur. Din zayıf düşer ve Müslümanların otoritesi sarsılır." denmişti. Ayrıca ona, Farslılara ve Mecusiliğe hamiyeti nedeniyle Hürmüzân'ın Ebu Lu'lu'e'yi Ömer'i öldürmeye teşvik ettiğini, samimi bir Müslüman olmadığını, Ömer'in kendisine verdiği 20 dirhem atıyeyi az bulduğunu söylediler. Öte yandan Ömer'in öldürüldüğü gün Ebû Lu'lu'e'nin Hürmüzân'ın evinden bir hançerle çıktığı ve bu hançerin elbiselerinin altında görüldüğü de zikredilmiştir. Bu sebeplerle Osman'a, Hürmüzân'ın yaptığının yeryüzünde fesat çıkarma gayreti olduğunu, başına gelenleri hak ettiğini, ancak ona cezasını halifenin vermesi gerektiği halde Ubeydullah'ın cezayı kendi eliyle verdiği için yanlış yaptığını, öte yandan Ubeydullah'ın yaptığının onun döneminden önce meydana geldiğini, o sırada cezayı verecek kimse bulunmadığını, bunlardan dolayı ona herhangi bir ceza vermenin gerekmediğini söylemişlerdir. Bâkîllânî'ye göre,

¹³ *Temhîd*, s. 536-537.

¹⁴ *Temhîd*, s. 537-538.

¹⁵ Bk. Taberî, IV, 243; Osman Çetin, "Hürmüzân-ı Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 498.

¹⁶ İbn Kesîr, * VII, 148.

¹⁷ el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (284/897), *Târihu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1412/1992, II, 163-164. Osman'ın kararı hakkındaki farklı rivayetler için bk. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y.), II, 586-587, 589 [*Mektebetu't-Târih ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye* 3.0]; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Muntazam*, Dâru Sâdir, Beyrut 1358, IV, 339-340 [*Mektebetu't-Târih ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye* 3.0].

Ashâbtan bazılarının Ubeydullah'ın cezalandırılması gerektiğini düşünmeleri, buna karşın Osman'ın böyle düşünmemesi caizdir.

9. Devlet görevlerine akrabalarını getirmesi¹⁸

Osman'ın devlet görevlerinde akrabalarını tercih etmesi, eleştirilen uygulamalarındandır. Bâkîllânî'nin ifadesine göre akrabalarından Muâviye, Abdurrahman b. Osman,¹⁹ Mervân b. el-Hakem ve başkalarının önemli görevlere getirilmesi, eleştiri konusu yapılmıştır. Bu eleştirinin yerinde olması için sözü edilen kişilerin fasık olduklarının, Osman'ın onların fasık olduklarını bildiğinin ve onları görevlendirdiği gün idareciliğe ehil olmayan fasıklar olduklarının ispat edilmesi gerekir. Oysa bu insanlar, zahid olmasalar da zorluk ehli, yeterliliği olan, yönetim hususunda görüş ve kudret sahibi kimselerdi. İdareciliği boyunca valilerinden biri Muâviye olmasına rağmen Ömer, bu hususta yerilmemiştir.

10. Devlet gelirlerinden akrabalarına daha çok vermesi²⁰

Akrabalarını sevdiği, devlet gelirlerinin dağıtımında akrabalarını kayırdığı ve onlara daha çok mal verdiği iddiası, Osman'ın karşı karşıya kaldığı ithamlardan biridir. Bâkîllânî'ye göre onun Mervân'a İfrikıyye'nin bütün humusunu (1/5) verdiği dair söylenenler batıl ve vehimdir. Osman, Allah yolunda infak etmesi, malını ve canını dine yardım için harcamasının yanında Allah'tan en çok sakınan, en temiz şahsiyetlerden biriydi. Bir keresinde mal paylaştırırken, "Müslümanların beytülmalinden borç aldım." dediği söylene de bu zayıftır. Malının çokluğundan dolayı borç almaya muhtaç değildi.

11. Tedip amacıyla Ashâbı dövmesi²¹

Âişe'nin ve başkalarının, Osman'ın Ashâbı tedip etmek amacıyla kırbaçla ve sopayla dövmesine karşı çıkmaları hususunda söylenenleri ele alan Bâkîllânî, onun bu hususta yerilemeyeceğini, zira bu ve benzeri şekillerde tedip amaçlı cezalandırma yetkisinin imama ait olduğunu ifade eder. Ömer de ihtiyaç duyduğunda sopa ile cezalandırırdı.

12. Mısırlıların, Osman'ın kölesinin üzerinde yakaladıkları mektup²²

Osman, muhaliflerin Medine'ye gelişlerinden sonra Ali'den, kendisiyle onlar arasında aracı olmasını istemiş; görüşmeler neticesinde bazı taleplerin kabul edilmesi üzerine muhalifler memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışlardı. Rivayetlere göre Mısırlılar, Osman'ın azletmeyi kabul ettiği Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e gönderdiği bir mektubu, Osman'ın kölesinin üzerinde buldular; bunun üzerine Medine'ye geri döndüler. Mektup meselesi hakkında rivayetlerde farklı ve çelişkili bilgilere rastlamak mümkündür.²³

Bâkîllânî, Osman'ın bineğiyle yolculuk yaparken kölesinin üzerinde ele ge-

¹⁸ *Temhîd*, s.538-539.

¹⁹ Abdurrahman b. Osman'ın hangi göreve getirildiğini tespit edemedik.

²⁰ *Temhîd*, s. 539.

²¹ *Temhîd*, s. 539.

²² *Temhîd*, s. 539-540.

²³ Osman'ın öldürülmesi hakkında bilgi için bk. Sabri Hizmetli, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, Ankara 1985, s. 149-176.

çirdikleri, Abdullah b. Ebî Serh'e asiler ve Muhammed b. Ebî Bekr hakkında bazı şeyler emrettiği mektubun, çeşitli açılardan Osman'ın aleyhinde delil olamayacağını ifade etmektedir. Birincisi, Osman kölenin kendi kölesi, bineğin de kendi bineği olduğunu kabul etmiş; ancak mektubu yazmadığına ve onu yazana böyle bir mektubu yazmayı emretmediğine dair yemin etmiştir. Osman'ın yeminini işiten her Müslümanın onu tasdik edip sözüne güvenmesi gerekir. Bundan sonra hainlik yapmaları ve "Mervân'ı bize teslim et. Zira mektubu yazan odur." demeleri, masiyeti istemektir. Çünkü Osman, bunu o sırada kendisinin yanında evinde bulunan Mervân'dan sormuş; o da mektubu yazdığına dair iddiayı reddetmiştir. Bu sebeple cezalandırmaları için Mervân'ı onlara teslim etmesi caiz değildir. Eğer Mervân mektubu yazdığını itiraf etmiş olsaydı dahi kanı helal olmazdı. Kaldı ki kanı helal olsaydı, haddi uygulamak onlara düşmezdi. Ayrıca tebaa oldukları, bunun işleri olmadığı ve görevlendirilmedikleri halde haddi uygulamalarına imkân vermesi, Müslümanların imamına caiz değildir. Osman ve Mervân'ın bu mektubu yazdıkları doğru ise bu, onlar için günah sebebi değildir. Zira bu topluluk, Osman'a karşı gelmeleri, onu muhasara etmeleri, insanları onunla savaşmaya çağırmaları, ona sövmeleri, Resûlullah'ın minberi üzerindeyken ona taş atmaları, su almasına engel olmaları, Allah'ın otoritesini hafife almaları, Ashâbı evlerinde muhasara etmeleri, el-Ğâfîkî'yi²⁴ [namazda] hepsinin önüne geçirmeleri ve Medine'yi istila etmeleri nedeniyle bunu hak ediyorlardı. Bunlardan daha basit fiiller sebebiyle dahi Osman'ın yazdıkları yazılır. Keşke topluluk gitseydi de mektup yerine ulaşırdı! Allah bilir ya, o zaman Osman'ın öldürülmesi ve ondan sonra vuku bulan hâdiseler meydana gelmezdi. Eğer bu şahıslar öldürülmüş olsaydı, din için daha doğru olurdu.

13. Minberde Resûlullah'ın (s) çıktığı basamaktan daha yüksek basamağa çıkması²⁵

Resûlullah'ın (s) minberin üzerinde durduğu basamağın üstüne çıktığına dair eleştirilere Bâkîllânî'nin verdiği ilk cevap, bunun sabit olmadığıdır. Ancak sabit olmuşsa, bu sebeple Osman'ın kanı helal olmaz. Eğer yüксеğe çıkmakta bir maslahat olduğu, düşmanı korkutacağı, konuşma yapmaya ve imamı zillete düşürmeye tamah edenlere hâkim olmaya daha uygun olduğu kanaatiyle ictihad etmişse bu, masiyet değildir. Belki de bunu gerektirecek, künhüne vakıf olamadığımız bazı şeyler meydana gelmiştir. Özetle söylemek gerekirse biliyoruz ki Osman, Hz. Peygamber'e karşı büyükmek bir yana, kendini Ebû Bekr ve Ömer'in önüne dahi çıkarmıyordu. Çünkü Hz. Peygamber'e karşı büyükmek küfürdür. Eğer bu böyleyse imam bunu, Resûlullah'ı yüceltme olarak gördüğü herhangi bir maslahat sebebiyle yapmışsa onu hiç kimsenin eleştirmeye hakkı yoktur.

— — — —

²⁴ el-Ğâfîkî b. Harb el-'Akkî, Mısır'dan gelen asilerin lideridir. Osman'ın evinde muhasara edildiği son günlerde mescide gitmesine izin verilmediği için mescitte namazı o kıldırıştır. Osman'a ilk darbe-yi vuran kişi olduğu rivayet edilir (Bk. Taberî,* II, 652, 655, 676; İbn Kesîr,* VII, 173, 177, 188). Bu kişinin Osman'ın ölümünden Ali'nin halife seçilmesine kadar Medine'de beş gün boyunca emirlik yaptığı da söylenir (Taberî,* II, 699; İbnu'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, Thk.: Abdullah el-Kâdi, 2. Basım, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1415, III, 83 [*Mektebetu't-Târih ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye* 3.0]; İbn Kesîr,* VII, 227).

²⁵ *Temhîd*, s. 541.

14. Huneyn savaşında, savaş alanından kaçması²⁶

Osman'ın Huneyn savaşı sırasında savaş alanından ayrılması yönündeki eleştirileri ele alan Bâkîllânî, onun bozguna uğradığı için değil, tekrar savaşmak için dönmek ve fırsat kollamak amacıyla ayrıldığını söyler. Askerin tamamının Peygamber'in (s) yanından ayrıldığı ve onun yanında sadece amcası Abbas ile oğlu Ubeydullah'ın ya da Kussem'in kaldığı;²⁷ Resûlullah'ın, "Ey Muhacirler! Ey Ensâr!" diye bağırması üzerine insanların geri döndüğü zikredilir. Çatışma için tekrar dönme amacı dışında topluluğun savaş alanından ayrılması halinde, ya da Resûlullah'ın (s) onlardan uzak kaldığını bilmeden -Allah'ın dilediği kimseler hariç- kişinin tek başına cepheye kalması gerekmez. Bu günah, bütün topluluk içinden nasıl sadece Osman'a yüklenir? Kaldı ki Osman onlara, "Eğer iş dediğiniz gibiyse Allah, beni ve savaş alanından ayrılan diğer kimseleri affetmiştir." demiştir. Yüce Allah, "Allah onları affetti."²⁸ ve "Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder."²⁹ ayetlerinde belirttiği gibi onları affetmiştir. Allah, onun ve topluluğun bundan dolayı yaptıkları tövbeyi kabul etmiştir. Tövbe, günahı ve günahahtan dolayı verilecek cezayı yok eder.

15. Bedir savaşına katılmaması³⁰

Osman'ın Bedir savaşına katılmadığı yönündeki eleştiriyi ele alan Bâkîllânî, bunun büyük bir cehalet olduğunu belirterek başlar. Bu hususta en fazla, savaşa katılan başka kişinin ondan daha üstün olduğu söylenebilir. Bâkîllânî, en üstün varken, üstün olanın imametinin caiz olduğuna dair görüşüne işaret ettikten sonra, buradaki üstünlüğün onu sefere katılmaktan alıkoyma arzı bir sebebe dayandığını belirtir. Zira Osman, Resûlullah'ın emriyle, Osman'ın eşi olan kızının hastalığı nedeniyle onunla ilgilenmesi için sefere iştirak etmemiştir. Resûlullah, "Medine'de bir topluluk geri kaldı; ancak içinde bulunduğumuz durumdan [savaşta] geri kalmış değiller." demiştir. Ravi, Hz. Peygamber'in bu sözlerle Osman'ı kastettiği görüşünde olduklarını söylemiştir. Hz. Peygamber, onu savaşa katılanlar gibi sayarak ganimetten pay vermiştir. Eğer mazeret dışında başka bir sebeple savaştan geri kaldığını bilseydi, Hz. Peygamber'in onu yermesi, yaptığı işin ve görüşünün kötülüğü hususunda uyarıda bulunması uygun olurdu. Bunu yapmaması ise bir başkasına değil, Hz. Peygamber'e (s) eleştiri ve itham olarak geri dönerdi.

16. Rıdvân bey'atına katılmaması³¹

Bâkîllânî, Osman'ın Rıdvân bey'atına katılmayışi hususundaki eleştiriyi gaflet, cehalet, dik kafalılık ve inat olarak değerlendirir. Osman, Hz. Peygamber'in mektubunu Mekkelilere götürdüğü için Rıdvân bey'atında bulunamamıştır. Müs-

²⁶ *Temhîd*, s. 541-542.

²⁷ Hz. Peygamber'in yanında kalanların sadece Abbas ve çocuklarından birisinin olduğunun söylenmesi ilginçtir. İbn İshâk, Hz. Peygamber'in yanında Muhacirlerden, Ensâr'dan ve ailesinden az sayıda kişinin kaldığını söyleyerek, muhâcirlerden Ebû Bekr ve Ömer, Hz. Peygamber'in ailesinden Ali b. Ebî Talib, Abbas b. Abdulmuttalib, Ebû Süfyân b. el-Hâris ve oğlu, el-Fadl b. el-Abbas, Rabî'a b. el-Hâris, Üsâme b. Zeyd ve Eymen b. Ümmi Eymen b. 'Ubeyd'in adını saymakta; İbn Hişâm, bazılarının Ebû Süfyân'ın oğlu yerine Kussem b. el-Abbas'ı zikrettiklerini ifade etmektedir (İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *Siretu'n-Nebi*, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Kahire (t.y.), IV, 72).

²⁸ *Â-i İmrân* 3/155.

²⁹ *Teube* 9/27.

³⁰ *Temhîd*, s. 542.

³¹ *Temhîd*, s. 542-543.

lûmanlar arasında Kureyşlilerin Osman'ı öldürdüğü haberinin yayılması üzerine Hz. Peygamber kızarak, "Allah'a yemin olsun ki, eğer onu öldürmüşlerse, onların üzerine ateşi alevlendireceğim." demiş ve bu haber üzerine Ashâbtan Rıdvân bey'atı olarak bilinen bey'atı almıştır. Bu sırada Hz. Peygamber, "Sol elim, Osman'ın sağ elinin yerindedir. Bu, onun için sağ elinden daha hayırlıdır." diyerek onun bey'atını almıştır. Osman, Rıdvân bey'atının gerçekleşmesine ve Hz. Peygamber'in öfkelenmesine sebep olan kişi olduğu halde nasıl o bey'attan geri durduğu için yetersiz olabilir?

* * *

Bâkîllânî, kitabında 16 başlık altında topladığımız eleştirileri ele alarak bunları cevaplandırmaya ve açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu eleştirilerin bir kısmı, Osman'ın Ashâba yönelik tutumu ile alakalıdır: Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ûd'a karşı takındığı tutum, Ebû Zer el-Ğifârî'yi Rebeze'ye sürmesi, Ashâb'tan bazı kişileri tedip amacıyla dövdürmesi, bu bağlamda ele alınan eleştirilerdir. Öte yandan Osman'a yönelik eleştiriler arasında akrabalarını kayırdığına dair ithamlar bulunmaktadır: Amcası el-Hakem b. Ebi'l-Âs'ın sürgün cezasını kaldırması, akrabalarını önemli görevlere getirmesi ve onlara devlet gelirlerinden daha fazla pay ayırması şeklindeki ithamlar bunlardandır. Osman'ın bazı bidatlar ihdasına yönelik ithamlar da ele alınmıştır: Kur'an'ı bir araya getirip resmî nüshanın dışında kalan Mushafları yakıtması, Mina'da seferî namazı kılması gerekirken mukim namazı kılması, Ömer b. el-Hattâb'ın suikasta uğramasından sonra Hürmüzân'ı öldüren Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın kısas edilmemesi ve Medine'de Hz. Peygamber'in minberinde onun çıktığı basamağın üstüne çıkması, bu bağlamda ele alınan eleştirilerdir. Osman, Hz. Peygamber döneminde meydana gelen bazı olaylarda takındığı tutum nedeniyle de eleştirilere maruz kalmıştır: Bedir savaşına ve Rıdvân bey'atına katılmaması ile Huneyn savaşında savaş meydanından kaçması, ele alınan eleştirilerdendir. Bunlardan başka halkın kullanımına açık olan bazı yerleri kullanıma kapatması ve asilerin Medine'den ayrılmasından sonra kölesinin üzerinde yakalanan, azledilmesi hususunda asilerle anlaşığı Mısır'daki valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e hitaben yazılmış mektup üzerinde de durulmuştur.

Bâkîllânî'nin kitabında yer verdiği eleştiriler, Osman'a yöneltilen eleştirilerin tamamı değildir. Bâkîllânî'nin ilişki içinde olduğu Adududdevle'nin Şii olması, kitabını ona ithaf etmesi, yaşadığı dönemin siyasî ve mezhebî durumu, eleştirilerin Şii âlimler tarafından yöneltilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ele alınan eleştirilerin, Osman ve Ali'den hangisinin daha faziletli olduğu tartışmasını yansıttığı da söylenebilir. Zira eleştirilerin bir bölümü, daha önce de dikkat çektiğimiz gibi Osman'ın hilafet öncesi hayatıyla ilgilidir.

Osman'a yönelik savunmacı Sünnî refleks, ona yönelik haklı-haksız eleştirilere bağlı olarak gelişmiştir. Osman'a yöneltilen eleştiriler, zamanla zenginleşerek artmış; Sünnîler de bunlara uygun cevaplar geliştirmişlerdir. Eleştirilerin önemli kısmının Osman döneminin sorunlarını yansıtmadığı, sonraki dönemlerin tartışmaları içinde zenginleşerek geliştiği muhakkaktır.

Bâkîllânî, açıklamalarında ehl-i sünnetin yaklaşımını ortaya koyar. Ehl-i sünnet âlimleri, Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan gelişmelerde, eyaletlerden Medine'ye gelerek halifeyi öldürenleri sorumlu görürken, Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü ve kendisine isnat edilen ithamların gerçeği yansıtmadığını savunmaktadırlar.

Bâkîllânî'nin iddialara yaklaşımı önce reddetmek, arkasından da iddia edilen

şeyin gerçekleşmiş olması halinde tevil etmek ve Osman'ı haklı çıkarmaya çalışmak şeklinde özetlenebilir. Meydana geldiğini kabul ettiği bazı hâdiselerde ise Osman'ı haklı görmekte ya da azlını gerektirecek bir durum olmadığını ifade etmektedir. Onun meseleye yaklaşımında Osman, her halükarda haklıdır.

Eleştirilere yönelik bazı cevaplarda, eleştiri konusunun halifenin azline neden olabilecek bir icraat olmadığına değinilmesi, meselenin asilerin ve muhaliflerin Osman'ı azletme ve öldürmenin haklılığına dair gerekçelerini çürütme ekseninde ele alındığını göstermektedir. Eğer eleştiriler, bu yaklaşımdan bağımsız olarak ele alınırsa Osman'ın bazı icraatlarında isabet edemediği ya da yanlışlıklar yapmış olabileceği rahatlıkla kabul edilebilir.

Doğal olarak kabul etmek gerekir ki, herhangi bir mezhebe mensup bir insanın yazdığı kitap, bağımsız ilmî bir çalışma değilse ve mezhebinin görüşlerini savunmak amacıyla yazılmışsa, orada meseleleri ele alış tarzının yeterince objektif olduğunu söylemek doğru olmaz. Bununla birlikte mezhep bağlularının ortaya koydukları delillerin hepsinin yanlış olduğunu söylemek de isabetli değildir. Bu açıdan bakıldığında Bâkîllânî'nin ortaya koyduğu savunmacı yaklaşımı anlamak kolaylaşır.

Kaynaklar

- » Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib (403/1013) Kitâbu Temhîdî'l-Evâil ve Telhîsî'd-Delâil, Thk.: İmâduddin Ahmed Haydar, 3. Basım, Beyrut 1414/1993.
- » İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), Sîretu'n-Nebî, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Kahire (t.y.).
- » İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetu'l-Ma'ârif, Beyrut (t.y.), [Mektebetu't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye 3.0].
- » İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali (597/1201), el-Muntazam, Dâru Sâdir, Beyrut 1358, [Mektebetu't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye 3.0].
- » İbnu'l-Esir, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), el-Kâmil fi't-Târîh, Thk.: Abdullah el-Kâdî, 2. Basım, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, [Mektebetu't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye 3.0];
- » İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (543/1148), el-'Avâsım mine'l-Kavâsım, Thk.: Muhibbuddîn el-Hatîb, Mahmûd Mehdî el-İstanbulî, 2. Basım, Dâru'l-Cil, Beyrut 1407, [Mektebetu't-Târîh ve'l-Hadâratî'l-İslâmiyye 3.0];
- » Muhibbu't-Taberî, er-Riyâdu'n-Nadira fi Menâkıbi'l-'Aşere, [el-Mektebetu's-Şâmile, el-isdâru'l-sânî].
- » Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed (508/1114), Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn 'alâ Tarîkati'l-İmâm Ebi Mansûr el-Mâturîdî, Thk.: Claude Selâme, Dimaşk 1993.
- » Osman Çetin, "Hürmüzân-ı Fârisî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1998, XVIII, 498.
- » Sabri Hizmetli, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27, Ankara 1985, s. 149-176.
- » Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l-Âs", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1997, XV, 175-176.
- » Şerafeddin Gölçük, "Bâkîllânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991, IV, 531-535.
- » Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk), Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. Basım, Kahire 1969.
- » Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (284/897), Târîhu'l-Ya'kûbî, Beyrut 1412/1992.